

การจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของกลุ่มประเทศอาเซียน

โชคสุข กรกิตติชัย

วิทยากรชำนาญการพิเศษ

กลุ่มงานบริการวิชาการ 1 สำนักวิชาการ

ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันถือเป็นปัญหาหลักที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาของประเทศ กลุ่มสมาชิกส่วนใหญ่ในอาเซียน จากผลการจัดอันดับของหน่วยงาน Transparency International (TI) ซึ่งเป็นหน่วยงานอิสระระหว่างประเทศที่ดำเนินการประเมินผลการรับรู้การคอร์รัปชันของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกอย่างต่อเนื่อง โดยได้มีการจัดทำดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (Corruption Perception Index: CPI) ซึ่งเป็นดัชนีที่ได้รับการยอมรับจากทั่วโลกว่า สามารถใช้เปรียบเทียบระดับการรับรู้การคอร์รัปชันของภาครัฐ ในประเทศต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี (โชคสุข กรกิตติชัย, 2559) โดยเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2560 ที่ผ่านมา หน่วยงาน Transparency International (TI) ได้มีการเปิดเผยรายงานดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (Corruption Perception Index: CPI) โดยอ้างอิงข้อมูลจากผลการสำรวจจากหลายหน่วยงาน อาทิ ธนาคารโลก ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งแอฟริกา อีโคโนมิสต์อินเทลลิเจนซ์ยูนิิต และอีกหลายองค์กร ซึ่งเป็น การนำเสนอผลการวัดดัชนี และการจัดอันดับของปี 2016 (พ.ศ. 2559) ครั้งที่ 22 โดยเป็นการนำเสนอดัชนี และอันดับของประเทศที่เข้าร่วมการประเมินจำนวน 176 ประเทศทั่วโลก ซึ่งวิธีการวัดระดับการรับรู้ การคอร์รัปชันของภาครัฐในแต่ละประเทศนั้น จะนำมาจากผลการสำรวจซึ่งประกอบไปด้วยการประเมิน จากผู้เชี่ยวชาญ และความคิดเห็นของนักธุรกิจ โดยค่าดัชนีนั้น จะเริ่มตั้งแต่ 0 แสดงถึงระดับการรับรู้ การคอร์รัปชันที่สูงที่สุด จนถึง 100 แสดงถึงระดับการรับรู้การคอร์รัปชันที่ต่ำที่สุด (สอบตกแก้คอร์รัปชัน อันดับความโปร่งใส 100 คะแนน ได้ 35 ปีที่-ป.ป.ช. เต็มผาง, 2560)

เมื่อกลับมามองสถานการณ์แนวโน้มความโปร่งใสในประเทศกลุ่มสมาชิกอาเซียน ที่ประกอบไปด้วยประเทศสิงคโปร์ ประเทศมาเลเซีย ประเทศบรูไนดารุสซาลาม ประเทศไทย ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศ อินโดนีเซีย ประเทศกัมพูชา ประเทศเมียนมา (พม่า) ประเทศลาว และประเทศเวียดนาม ส่วนประเทศที่จะเข้าร่วมในอนาคตอันใกล้นี้ คือ ประเทศติมอร์-เลสเต ซึ่งปัจจุบันอยู่ในฐานะประเทศผู้สังเกตการณ์ (อยู่ในระหว่างการเสนอตัวเป็นสมาชิกชาติที่ 11 ของกลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียน) (ติมอร์เลสเตอาจเข้าร่วมอาเซียนปี 2560, 2560) จากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับค่าคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (Corruption Perception Index: CPI) ตั้งแต่ปี 2555-2559 ซึ่งผู้ศึกษาได้จัดทำสรุปเป็นตาราง ดังต่อไปนี้

ประเทศ	ปี 2555	ปี 2556	ปี 2557	ปี 2558	ปี 2559
สิงคโปร์	87	86	84	85	84
มาเลเซีย	49	50	52	50	49
บรูไนดารุสซาลาม	65	60	N/A	N/A	58
ไทย	37	35	38	38	35
ฟิลิปปินส์	34	36	38	35	35
อินโดนีเซีย	32	32	34	36	37
กัมพูชา	22	20	21	21	21
เมียนมา (พม่า)	15	21	21	22	28
ลาว	21	26	25	25	30
เวียดนาม	31	31	31	31	33
ติมอร์-เลสเต	33	30	28	28	35

หมายเหตุ: N/A (not applicable) หมายถึง ไม่ปรากฏ

ที่มา: รวบรวมและเรียบเรียงจากเว็บไซต์ Transparency International (ปี 2012-2016)

จากตารางดังกล่าว จะพบว่า ในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่ปี 2555 จนถึงปี 2559 สถานการณ์ความโปร่งใสในภูมิภาคอาเซียนยังคงอยู่ในระดับต่ำ จึงสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การพัฒนาประเทศของกลุ่มประเทศอาเซียนมีความล่าช้า ดังนั้น เมื่อก้าวถึงการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในกลุ่มประเทศอาเซียน จะพบว่า มี 3 กลุ่มใหญ่ ๆ (อาเซียนกับการจัดการปัญหาคอร์รัปชัน, 2560) กล่าวคือ

กลุ่มที่ 1 เป็นการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในระดับที่ดีมากถึงดี สามารถควบคุมปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันไม่ให้กลายเป็นมะเร็งร้ายลุกลามกัดกินประเทศได้ โดยประเทศดังกล่าว ได้แก่ ประเทศสิงคโปร์ มีค่าคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ปี 2559 เท่ากับ 84 คะแนน จากคะแนนเต็ม 100 ประเทศบรูไนดารุสซาลาม ได้ 58 คะแนน และประเทศมาเลเซีย ได้ 49 คะแนน (ดูตารางประกอบ)

โดยกลุ่มในระดับดีถึงดีมากนี้ จะพบว่า กรณีประเทศมาเลเซีย ดูเหมือนจะก้าวข้ามปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันระดับหนึ่งไปได้แล้ว แต่ในปี 2558 ผู้นำประเทศกลับถูกกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันเกี่ยวกับการทุจริตเงินกองทุนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจมาเลเซียระยะยาว (วันเอ็มดีพี) (“นาจิบ ราซัค” พันช็อกกล่าวหายักยอกเงินกองทุน 1MDB, 2559) จึงทำให้คะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ของประเทศมาเลเซียไม่ขยับเท่าที่ควร

กลุ่มที่ 2 เป็นการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในระดับกลาง ๆ โดยมีการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในระดับพอใช้ มีการวางโครงสร้างการป้องกันปัญหาไว้ตามมาตรฐานสากล แต่ยังไม่อ่อนแอในเรื่องการบังคับใช้กฎหมาย มีการตีความกฎหมายไม่ชัดเจน จนทำให้การแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน

ขาดความชัดเจน และไร้ทิศทาง โดยประเทศดังกล่าว ได้แก่ ประเทศฟิลิปปินส์ มีค่าคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ปี 2559 เท่ากับ 35 คะแนน จากคะแนนเต็ม 100 คะแนน ประเทศอินโดนีเซีย ได้ 37 คะแนน และประเทศไทยก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้ โดยได้ 35 คะแนน (ดูตารางประกอบ)

โดยกลุ่มในระดับกลาง ๆ นี้ จะพบว่า ประเทศที่น่าสนใจในแง่ของการยกระดับการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน คือ ประเทศอินโดนีเซีย เนื่องจากค่าคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ในรอบ 5 ปี ดีขึ้นเรื่อย ๆ จากปี 2555 ที่ได้คะแนน 32 (น้อยกว่าประเทศไทย ซึ่งในปีนั้นได้ 37 คะแนน) จนกระทั่งปี 2559 ได้ 37 คะแนน แต่ประเทศไทยกลับลดลงเหลือ 35 คะแนน จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ค่าคะแนนความโปร่งใสของประเทศอินโดนีเซียพัฒนาดีขึ้น เนื่องจากมีความร่วมมือร่วมใจกันหลายฝ่ายไม่ว่าภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคสื่อมวลชน และภาคประชาสังคม รวมทั้งมี Corruption Eradication Commission หรือ Komisi Pemberantasan Korupsi (KPK) หรือ ป.ป.ช. อินโดนีเซีย เป็นแกนกลางหลักในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาดังกล่าว

สำหรับประเทศฟิลิปปินส์นั้น เป็นที่น่าเสียดายที่แต่เดิมคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) เหมือนจะดีขึ้นเรื่อย ๆ โดยในปี 2557 ได้คะแนนสูงสุด 38 คะแนน แต่หลังจากนั้นค่อย ๆ ลดลงมาเหลือเพียง 35 คะแนน โดยประเทศฟิลิปปินส์นั้นมีชื่อในเรื่องความเข้มแข็งของภาคประชาชนเป็นอันมาก ในขณะเดียวกัน ภาคสื่อมวลชนสายสืบสวนสอบสวน (Investigative Journalist) ก็เป็น “เสาหลัก” สำคัญในการต่อต้านคอร์รัปชันแบบกัดไม่ปล่อย แต่ประเทศฟิลิปปินส์ก็ยังคงเผชิญกับปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันที่ยังแก้ไขปัญหาดังกล่าวยังไม่ค่อยดี โดยเฉพาะปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในการเมืองท้องถิ่น รวมถึงการผูกขาดอำนาจของตระกูลการเมือง (Political Dynasty) ต่าง ๆ

กลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มสุดท้ายที่มีจำนวนมากที่สุด โดยกลุ่มนี้จะมีปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในระดับรุนแรง โดยโครงสร้างการจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันยังคงขาดความชัดเจน มีความอ่อนแอ รวมทั้งถูกอิทธิพลของโครงสร้างการเมืองส่วนบนแทรกแซงตลอด โดยประเทศดังกล่าว ได้แก่ ประเทศเวียดนาม มีค่าดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ปี 2559 เท่ากับ 33 คะแนน จากคะแนนเต็ม 100 ประเทศเมียนมา (พม่า) ได้ 28 คะแนน ประเทศลาว ได้ 30 คะแนน ประเทศกัมพูชา ได้ 21 คะแนน และประเทศติมอร์-เลสเต ได้ 35 คะแนน ทั้ง 5 ประเทศดังกล่าว จะมีโครงสร้างทางการเมืองที่ผูกขาดโดยพรรคการเมืองหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (ยกเว้นประเทศติมอร์-เลสเต ที่เพิ่งจะได้รับเอกราชไปเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2545)

จากข้อมูลดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ตั้งแต่ปี 2555-2559 แสดงให้เห็นว่าประเทศในกลุ่มอาเซียนที่มีพัฒนาการความโปร่งใสที่สุด คือ ประเทศเมียนมา (พม่า) โดยมีคะแนนขยับเพิ่มขึ้น 13 คะแนนในรอบ 5 ปี เนื่องจากประเทศเมียนมา (พม่า) มีปัจจัยสำคัญมาจากการลดบทบาทของกองทัพ และการเปิดโอกาสให้ภาคีรัฐบาลที่เป็นพลเรือนเข้ามาบริหารประเทศ อย่างไรก็ตาม ในการเลือกตั้งอาจไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ค่าดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ของประเทศเมียนมา (พม่า) ดีขึ้นเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีกด้วย เช่น การผ่อนปรนกฎระเบียบบางอย่างที่ทำให้นักลงทุนมีความเชื่อมั่น ตลอดจนการลดขั้นตอนยุ่งยากที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับภาคการตัดสินใจของเจ้าหน้าที่รัฐ

นอกจากประเทศเมียนมา (พม่า) แล้ว ประเทศลาวเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีพัฒนาการเรื่องความโปร่งใสดีขึ้น หากย้อนอดีตกลับไป ประเทศลาวเคยเกาะกลุ่ม “รังท้าย” ของโลกในเรื่องความโปร่งใส แต่ในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา ความมุ่งมั่นที่จะจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์ทำให้ค่าดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ดีขึ้นมาก จากตารางจะเห็นได้ว่า ประเทศลาวได้คะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ในปี 2555 เพียง 21 คะแนน ปีต่อมาขยับขึ้นมาอยู่ที่ 25-26 และในปี 2559 คะแนนเพิ่มขึ้นเป็น 30 คะแนน จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ค่าคะแนนความโปร่งใสของประเทศลาวพัฒนาดีขึ้นเนื่องจากมีหน่วยงานปราบปรามทุจริตของประเทศลาว คือ “State Inspection and Anti-Corruption Authority (SIAA)” หรือ LAO PDR ซึ่งเป็นหน่วยงานตรวจสอบและต่อต้านทุจริตแห่งรัฐ ซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วยงานกลางรับผิดชอบการป้องกันและปราบปรามการทุจริตคอร์รัปชันของรัฐ

ทั้งนี้ หลังจากที่รัฐบาลพรรคประชาชนปฏิวัติลาว หรือ LPP เอาจริงเอาจังเรื่องการปราบปรามการทุจริตคอร์รัปชัน หน่วยงาน SIAA สามารถตรวจสอบ สืบสวนและดำเนินการเอาผิดเป็นอย่างดีกับตำแหน่งระดับรัฐมนตรีและข้าราชการระดับสูงที่พัวพันเกี่ยวกับเรื่องการทุจริตคอร์รัปชัน นับว่าการทำงานของหน่วยงาน SIAA เป็นองค์กรที่น่าจับตาต่อไปในอนาคต

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

ค่าคะแนนดัชนีการรับรู้การคอร์รัปชัน (CPI) ปี 2559 ที่ผ่านมาของภูมิภาคอาเซียนยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าใดนัก เพียงแต่สถานการณ์ความโปร่งใสและการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในบางประเทศเป็นไปในทางที่ดีขึ้น อย่างเช่น ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศเมียนมา (พม่า) และประเทศลาว ดังจะเห็นได้ว่า ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันถือเป็นปัญหาสำคัญที่กลุ่มประเทศอาเซียนมีความพยายามในการจัดการปัญหาดังกล่าว โดยกลุ่มประเทศอาเซียนเองก็ได้ตระหนักถึงปัญหา และมีแนวนโยบายในการแก้ไขทั้งในระดับประเทศ และระดับภูมิภาค ดังนั้น ประเทศสมาชิกอาเซียนส่วนใหญ่ยังต้องเผชิญกับปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาของประเทศ และภูมิภาคเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาจากศักยภาพการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศกลุ่มสมาชิกอาเซียนแล้ว จะเห็นได้ว่า ประเทศกลุ่มสมาชิกอาเซียนส่วนใหญ่มีความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจสูงในเวทีโลก แต่ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันกลับเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้ประเทศกลุ่มสมาชิกหลายประเทศไม่สามารถพัฒนาไปได้เท่าที่ควร

ประเด็นสำคัญซึ่งนำมาสู่ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันที่หลายประเทศในกลุ่มประเทศอาเซียนยังต้องเผชิญ คือ “ผู้มีอำนาจ” ต่างแสวงหาผลประโยชน์ให้กลุ่มและพวกพ้องตนเองมากกว่าเห็นแก่ประโยชน์ของประเทศเป็นหลัก แม้ว่าผู้นำของอาเซียนเองจะตระหนักถึงปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน และมีความพยายามในการหาทางแก้ไขร่วมกัน โดยได้มีการลงนามบันทึกความเข้าใจร่วมกันเพื่อต่อต้านคอร์รัปชัน เมื่อปี 2547 โดยกลุ่มประเทศอาเซียนได้ร่วมมือกันก่อตั้งหน่วยงานชื่อว่า “South-East Asian Parties Against Corruption (SEA-PAC) โดยมีการจัดประชุมมาแล้ว 12 ครั้ง โดยครั้งสุดท้ายจัดขึ้นเมื่อวันที่ 14-16 ธันวาคม 2559 ที่ผ่านมา ณ ประเทศเมียนมา (พม่า) (South-East Asian Parties Against Corruption (SEA-PAC), 2016) และในการประชุมครั้งต่อไป จะต้องติดตามต่อไปว่าการประชุมที่จะจัดขึ้นจะมีทิศทางในการแก้ไข

ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในกลุ่มประเทศอาเซียนอย่างไร แต่ที่ผ่านมาก็ยังไม่ได้มีการออกกฎ ระเบียบ หรือนโยบายใด ๆ ร่วมกันออกมาอย่างเป็นทางการ เนื่องจากแต่ละประเทศยังต้องรักษาผลประโยชน์ของประเทศตน การลงนามในข้อตกลงใด ๆ อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศตนเองในภายหลังได้ อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ คือ ความอ่อนแอขององค์กรภาครัฐในการจัดการกับปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน เช่น การใช้ดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่ของรัฐในการตีความมากเกินไป ทำให้เกิดการปฏิบัติตามอำเภอใจหรือการเลือกปฏิบัติ การใช้อำนาจหน้าที่และตำแหน่งในทางมิชอบ รวมทั้งความไม่โปร่งใสของกฎระเบียบ เป็นต้น ถึงแม้จะมีการจัดตั้งองค์กรต่อต้านคอร์รัปชันขึ้น แต่พอเอาเข้าจริง ๆ ผู้มีอำนาจก็เข้าไปแทรกแซงกระบวนการทำงานขององค์กรเหล่านั้น ทำให้องค์กรที่จัดตั้งขึ้นไม่สามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่

นอกจากนี้ กฎหมายและกระบวนการลงโทษในประเทศอาเซียนบางประเทศยังไม่จริงจังเพียงพอ ผู้กระทำผิดบางคน เมื่อถูกลงโทษแล้ว แต่ต่อมาอาจได้รับการลดโทษให้ จนในที่สุดก็ได้รับการปล่อยตัวไป ดังนั้น หากจะจัดการปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในกลุ่มประเทศอาเซียนให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้ว อาจต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างประเทศกลุ่มสมาชิกอาเซียน มิใช่แค่เพียงประเทศใดประเทศหนึ่งจัดการกันเอง อาเซียนควรจัดให้มีนโยบายต่อต้านการทุจริตคอร์รัปชันเป็นวาระเร่งด่วนภายใต้เสาที่หนึ่ง หรือเสาการเมืองและความมั่นคงของประชาคมอาเซียน เพื่อให้เกิดการผลักดันอย่างแท้จริง โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดทำข้อตกลงด้านการเมืองและความมั่นคง ควรต้องมาพูดคุยกันอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดข้อตกลงร่วมกันที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง อาจมีการสร้างความร่วมมือเพื่อการสอบสวนกรณีการทุจริตคอร์รัปชันต่าง ๆ หรือการจัดตั้งองค์กรเพื่อความร่วมมือต่อต้านการคอร์รัปชันภายใต้อาเซียน หากสถานการณ์นั้นเกี่ยวข้องกับประเทศสมาชิกหลายประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้ สถานการณ์การทุจริตคอร์รัปชันในภูมิภาคนั้น ยังเป็นตัวบ่อนทำลายเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศอาเซียนโดยรวม และยังมีส่วนในการทำลายระบอบประชาธิปไตยของประเทศสมาชิกอีกด้วย จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ภูมิภาคอาเซียนจะจัดการกับปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันร่วมกันอย่างไร เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจของภูมิภาคในการแข่งขันบนเวทีโลกต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การเตรียมความพร้อมด้านการต่อต้านการทุจริตและขีดความสามารถในการแข่งขันสู่ AEC. (ม.ป.ป.)

สืบค้น 2 สิงหาคม 2560 จาก <http://www.cgd.go.th>

โชคสุข กรกิตติชัย. (2559). ปัญหาการคอร์รัปชันของกลุ่มประเทศอาเซียน. สืบค้น 2 สิงหาคม 2560

จาก <http://library2.parliament.go.th/ebook/content-issue/2559/hi2559-095.pdf>

ติมอร์เลสเดออาจเข้าร่วมอาเซียนปี 2560. (27 พฤษภาคม 2560). สืบค้น 2 สิงหาคม 2560 จาก

<http://aseanwatch.org>

“นาจิบ ราซัค” พันช็อกกล่าวหายักยอกเงินกองทุน 1 MDB. (26 มกราคม 2559). สืบค้น 7 กันยายน 2560

จาก <http://news.thaipbs.or.th/contert/7570>

สอบตกแก้คอร์รัปชัน อันดับความโปร่งใสร่วง 100 คะแนน ได้ 35 ปีที่-ป.ช. เต็มผาง. (26 มกราคม 2560).

ไทยโพสต์. น. 1(บนซ้าย), 12. สืบค้นจาก ฐานข้อมูล iQNewsClip

อาเซียนกับการจัดการปัญหาคอร์รัปชัน. (21 มีนาคม 2560). สืบค้น 2 สิงหาคม 2560 จาก

<https://thaipublica.org/2017/03/hesse004-87/>

ภาษาอังกฤษ

South-East Asian Parties Against Corruption (SEA-PAC). (2016). 12th MEETING OF PARTIES

TO THE MEMORANDUM OF THE UNDERSTANDING ON PREVENTING AND

COMBATING CORRUPTION (SEA-PAC 12th). Retrieved August 2017 from

http://www.sea-pac.org/?page_id=5906

Transparency International. (2016). Corruption perceptions index 2016 . Retrieved August

2017 from <https://www.transparency.org/news/feature>

[/corruption_perceptions_index_2016](https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016)